

HISTORICAL GEOGRAPHY IN THE CONTEXT OF THE DIDACTICS OF HISTORY IN UNDERGRADUATE EDUCATION: AN EXAMPLE OF USE OF MATTHIAS BEL'S WORK VEDOMOSTI

[HISTORICKA GEOGRAFIE V KONTEXTU VYSOKOSKOLSKE VYUKY HISTORIE: PŘÍKLAD VYUŽITÍ DÍLA VEDOMOSTI MATEJE BELA]

Tatana Souckova

doi: 10.18355/PG.2020.9.1.7

Abstract

The aim of the paper is to analyse the possibilities of using a unique historical source from the 18th century called *Notitia Hungariae Novae Historico-geographica* from Matthias Bel in undergraduate education of history and history in combination (teacher training). Two methodological approaches to the material are parallelly being examined. The first one represents general didactics of the higher education and the second one shows specific methods used in historical research. Both approaches are combined and in order to characterise the undergraduate education of history and its goals. Moreover, several examples of students' works based on interpretation of Bel's *Vědomosti* are shown.

Key words

Matthias Bel, didactics of history, undergraduate education, methodology, historical geography, environmental history, local and regional history

61

Anotace

Cílem textu je analyzovat možnosti využití jedinečného historického pramene *Notitia Hungariae Novae Historico-geographica (Vědomosti)*, který vznikl v 18. století a jehož autorem je uherský polyhistor Matěj Bel, v rámci vysokoškolské výuky oboru historie a učitelství akademických předmětů (historie v kombinaci). Příspěvek propojuje dva metodické přístupy, obecně didaktický a historický. Obě hlediska jsou vzájemně kombinována za účelem charakteristiky vysokoškolské výuky historie, včetně rozboru příslušných vzdělávacích cílů. V neposlední řadě jsou uvedeny konkrétní příklady studentských prací, v nichž byly využity různé formy interpretace Belových *Vědomostí*.

Klíčová slova

Matěj Bel, didaktika historie, terciární vzdělávání, metodika, historická geografie, environmentální historie, regionální dějiny

Úvod

Dílo Matěje Bela je v současnosti ve slovenském akademickém prostředí diskutovaným tématem, a to zejména v souvislosti s publikováním kritických edic jeho nejrozsáhlejšího a nejnámějšího díla *Historicko-zeměpisné*

vědomosti o novém Uhersku (v latinském jazyce *Notitia Hungariae Novae Historico-geographica*, dále jako *Vědomosti*). Nově bylo pod patronátem Kysuckého muzea v Čadci vydáno pět svazků slovensko-latinského překladu popisu následujících stolic: Trenčinská (2013), Liptovská (2014), Oravská (2015), Turčanská (2016), Zvolenská (2017) a Těkovská (2019).

V souvislosti s edicemi a jejich využitím pro další výzkum je akcentována především mnohovrstevnatost Belova díla a tím i rozličné možnosti jeho využití v intencích různých vědních oborů. Paleta je skutečně široká, kromě historie zahrnuje také dějiny umění, geografii, filologii, etnologii, teologii, ale najdeme zde i poznatky z dobové medicíny a biologie (Turóci, 2015: 22; Nagy, 2017: 5-18). V rámci historie je pak třeba rozlišovat také dílčí disciplíny jako jsou historická geografie, environmentální historie či regionální dějiny, pro něž *Vědomosti* představují jeden z klíčových pramenů. Stranou zájmu odborné veřejnosti však prozatím stál didaktický potenciál *Vědomostí* a pozornost dosud nebyla věnována otázce využití kritických edic *Vědomostí*, případně i jejich latinských originálů, v rámci terciárního vzdělávání v oboru historie. Základem následujícího textu je tedy myšlenka propojení teoretických východisek vysokoškolské pedagogiky s metodickými postupy historické vědy. Na konkrétních příkladech využití Belových *Vědomostí* při vysokoškolské výuce historie nastíním další, dosud nezmapovaný, rozměr interpretace Belova díla, tentokrát však jako součást oboru pedagogika, respektive didaktika vysoké školy.

Text je založen na poznatcích z výuky na Katedře historických věd a středoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě (SR), kde jsou posluchači vzděláváni v jednooborovém studijním programu Historie a aplikovaná historie v kyberprostoru a také dvouoborovém studiu Učitelství akademických předmětů (historie v kombinaci). Obě studia jsou nabízena v bakalářském i magisterském stupni. Nedílnou součástí kurikula obou programů je předmět regionální dějiny (magisterský stupeň). Studenti jednooborového studia navíc na bakalářském stupni povinně absolvují předmět historická geografie a následně v magisterském studiu mohou navštěvovat kurz s názvem Dějiny environmentálního myšlení.

V příspěvku nejprve ve stručnosti představím kontexty obecné vysokoškolské didaktiky, které následně aplikuji na vzdělávací standardy studia historie s důrazem na zvládnutí metodiky historické práce a profil absolventa. Obě roviny pak propojím v praktické části textu na ukázkách vybraných aktivit a prací studentů Katedry historických věd a středoevropských studií.

Cíle vysokoškolského vzdělávání se zřetelem na studium historie

Odborná pedagogická literatura zaměřená na vysokoškolskou didaktiku ve všeobecnosti definuje výchovně-vzdělávací cíle, jež systematizoval Benjamin Bloom. Cíle jsou manifestovány ve třech základních rovinách – kognitivní, afektivní a psychomotorické (Slavík et al., 2012: 24-25). Slovenská pedagožka T. Seben Zatkova pak hovoří o „*konkretizovaných všeobecných cílech vzdělávání*“, přičemž je řadí pod „*specifické cíle*“ složek systému vysokoškolské výuky (Seben Zatková, 2014: 34). Dalším termínem, který je v souvislosti s cíli výuky uváděn, jsou „*vzdělávací standardy*“, případně

„výkonové a obsahové standardy“, v nichž se, podle Viliama Kratochvíla, „vzdělávací cíle zaměřují na jádrové oblasti“, přičemž se „exemplárně konkretizují“, a to formou „kompetenčních požadavků“. Ty „stanovují, jakými kompetencemi musí student disponovat v určité etapě studia, aby bylo možné považovat důležité cíle univerzitního vzdělávání za dosažené“. „Kompetenční požadavky“ se proměňují a jsou odstupňovány v souladu s narůstající náročností průběhu studia. Kompetence v tomto kontextu znamenají konkrétní a specifické „výkonové dispozice“, kdy student získává schopnost mobilizace těchto způsobilostí „v různých kontextech a činnostech systémů vědomostí, dovedností, schopností, sociálních a kulturních hodnot apod.“ (Kratochvil, 2013: 63-64).

V rovině vysokoškolské přípravy adeptů historické vědy bychom si výše uvedené obecné definice mohli přeložit jako postupné kroky k naplnění profilu absolventa studijního oboru historie. Vzdělávací standardy jsou úzce propojeny právě s požadavky na znalosti, schopnosti a dovednosti studentů, z nichž klíčovou roli hraje především správné zvládnutí metodiky historického výzkumu, jehož základem je práce s pramenným materiálem (Holec, 2013: 23-46).

Aktuální profil absolventa historie na Katedře historických věd a středoevropských studií FF UCM klade důraz na zvládnutí jak teoretické základny oboru, kterou tvoří, vedle poznatků z propedeutických historických disciplín a znalostí rozhodujících mezníků a kontextů vývoje lidské společnosti od pravěku do konce 20. století, tak na interdisciplinaritu. Katedra se orientuje na integrovaný přístup ke studiu historické vědy, což se odráží i ve skladbě nabízených kurzů, mezi nimiž jsou výrazné právě přednášky a semináře z historické geografie, environmentální historie či regionálních dějin. Studenti se seznamují také se základy aplikované vědy, kdy se učí pracovat s geografickým informačním systémem či grafickými programy. Absolvent oboru historie tedy dokáže analyzovat a korektně interpretovat historické prameny, přičemž umí využívat široké portfolio metodických přístupů. Postupné zvyšování nároků na studenty je podmíněno paralelním rozvíjením jejich osobnostní stránky, a to přiměřeně věku, schopnostem a stupni studia. Zde tedy můžeme hovořit o již zmíněných „kompetenčních požadavcích“ (Portal VŠ, 2019). V rámci posluchačů učitelského studia historie (v kombinaci s dalším oborem) jsou uvedené zásady přizpůsobeny specifikům dvouoborového studia, avšak zvláště zvolí-li si student jako svůj profilační obor historii (závěrečnou práci píše na Katedře historických věd a středoevropských studií), jsou aplikovány analogicky.

Metodika historické vědy, didaktické metody a jejich aplikace na práci s Vědomostmi

Základní metodické postupy v rámci práce historika, které jsou tradičně rozdělovány do čtyř fází, v sobě spojují teoretický i praktický aspekt odborného historického výzkumu. Jedná se o heuristiku, kritiku, interpretaci a syntézu (Buzek, 1994: 27). Jejich úspěšné zvládnutí je jednou z hlavních náplní vysokoškolského studia, přičemž je úzce propojeno s důrazem na výsledné zpracování výzkumu v podobě koherentního a odborně korektního

textu, a to formou seminárních prací, prací studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ) i prací závěrečných.

Pokusíme-li se propojit metodiku historické vědy s principy obecné vysokoškolské didaktiky, nacházíme určité paralely, které dovolují oba přístupy kombinovat. V rámci heuristiky a kritiky jsou to výzkumné (heuristické), respektive badatelské metody, jejichž jádrem je v obou disciplínách stanovení badatelské otázky či problému, na kterou je prostřednictvím další analýzy hledána odpověď (Rohlíkova – Vejvodova, 2012: 58-59).

Vědomosti Matěje Bela představují ideální učební materiál, který je možné využít při všech zmíněných etapách historikovy práce. Zejména kritické edice skýtají pro studenty zdroj ukázek hned několika typů výstupů. Jedná se o vědecké pramenné edice, tedy nejvyšší možné zpřístupnění pramene, jejichž nedílnou součástí jsou úvodní analytické stati, jež pramen zasazují do širokých souvislostí a mohou obsahovat také podrobný životopis Matěje Bela akcentující jeho přínos pro uherskou (slovenskou) historiografii, ale také geografii či filologii a další příbuzné disciplíny (Turoci, 2015: 15-24; Juríková, 2016: 16-32). Zásadní je ovšem fakt, že studenti pracují bezprostředně s pramenem, který je navíc k dispozici v latinském originále a zrcadlově ve slovenském překladu. To činí text dostupný i úplným začátečníkům, kteří by se po jazykové stránce s dobovou podobou textu jen těžko vyrovnávali. Pro pokročilejší studenty ale mohou edice představovat i jakýsi odrazový můstek, díky kterému se odhodlají pracovat také s originály Belových textů. Edice jim dají bezpečný základ pro orientaci v obsahové skladbě *Vědomostí*, slovenský překlad může v některých ohledech poskytnout analogickou slovní zásobu a terminologii, která se objevuje napříč všemi exempláři *Vědomostí*.

V rámci kurzů na Katedře historických věd a střeoevropských studií vyučuje problematiku regionálních dějin, historické geografie a environmentální historie prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD., autor odborných statí na téma interpretace díla Matěje Bela (Chrastina – Racova, 2015, 2016; Chrastina, 2019a, 2019b). Jeho metodické postupy se odrážejí také v tom, jak jsou studenti vedeni při práci s texty *Vědomostí*, a to od prvotního vytyčení badatelské otázky, přes práci s kartografickými podklady, až k historicko-geografické interpretaci získaných dat a jejich písemnému zpracování.

Jedním z příkladů ideálního didaktického, a zároveň historicko-metodického, postupu je model, kdy student dostane za úkol zvolit si konkrétní obec popsanou Belem. Pokud jde o obec, která je nějakým způsobem pro studenta blízká, je didaktický aspekt obohacen o významný motivační rámec, který má z pedagogického pohledu silný aktivizační potenciál. Student na bakalářském stupni nejprve na příkladu obce zjišťuje, jak její popis ve *Vědomostech* odpovídá aktuální podobě obce. K tomu je zapotřebí práce nejen bezprostředně s pramenem, ale student se musí naučit věnovat pozornost kompletní heuristice, což v intencích historické vědy znamená shromáždění všech dalších dostupných pramenů a literatury. Typicky jsou to monografie o dané obci, stati v periodikách, sbornících či další výstupy v rozličných regionálně zaměřených titulech. Podle potřeby je možné teoretické bádání doplnit o poznatky z terénu, pořídit fotodokumentaci, provést etnografické

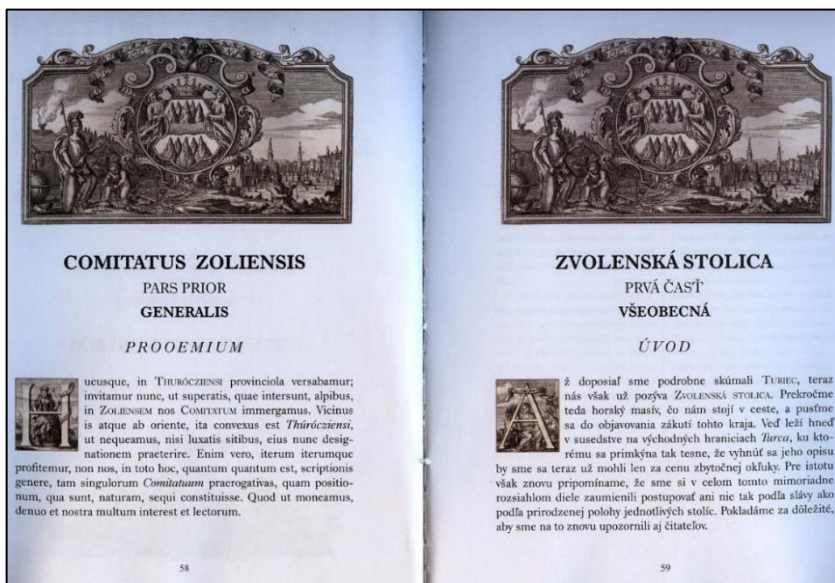
šetření. Posluchači se tímto způsobem nejen seznamují se základy historického výzkumu, ale učí se také pracovat v rámci určitého časového a organizačního harmonogramu.

Ti ze studentů, kteří téma rozvíjejí například do podoby práce SVOČ, nebo později do bakalářské práce, postupně pracují nejen s edicí *Vědomostí*, ale v rámci heuristiky a kritiky vyhledávají širší okruh pramenného materiálu, kterým mohou být urbáře, matriky nebo obecní kroniky. Analýza takových typů pramenů však již zpravidla vyžaduje alespoň základní znalosti paleografie a dalších cizích jazyků (latinský jazyk, maďarský jazyk).

Právě v postupné gradaci obtížnosti tkví univerzálnost využití Belových *Vědomostí* jakožto didaktické pomůcky i ryze odborného textu zároveň. Neméně významnou je i interdisciplinární rovina tohoto pramene. V rámci jeho interpretace lze demonstrovat metodické postupy dalších či příbuzných vědních disciplín, které korespondují i s obsahovou náplní vyučovaných kurzů (historická geografie, environmentální dějiny, regionální dějiny, jsou zde patrné přesahy do hospodářských dějiny či historické antropologie). Zajímavým prvkem je využití kartografických podkladů, kdy studenti přenášejí do slepé mapy krajinné prvky i různé významné lokality tak, jak je zachytil Bel.

Obecně didaktický aspekt je opakovaně naplňován prostřednictvím zvládnutí heuristických metod tak, jak jsou definovány v odborné pedagogické literatuře. Při závěrečném syntetizování výsledků vlastního bádání se pak student učí nejen správně používat odbornou historickou terminologii, ale také tříbí své vyjadřovací schopnosti. Z pohledu všeobecné didaktiky tyto postupy můžeme definovat jako dílčí součásti „*samostatné práce*“ či „*kompozice (seminární práce)*“, respektive tvorby textu (Rohlikova – Vejvodova, 2012: 57-65).

Obrázek 1: Zvolenská stolice, ukázka textu edice (Bel, 2017: 58-59)

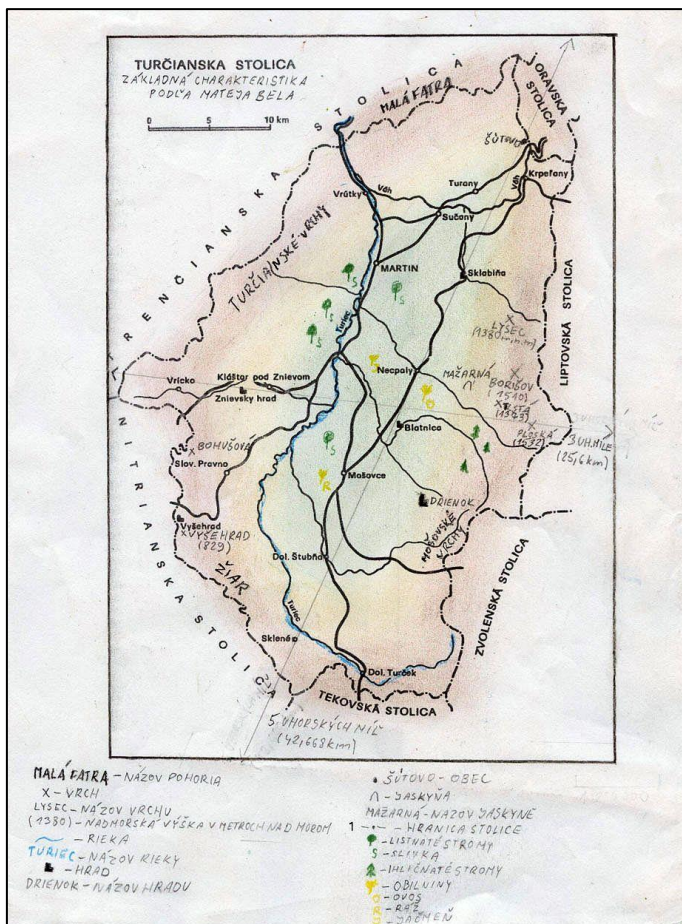
Příklady studentských prací využívajících Belovy *Vědomosti*

Následující příklady vycházejí z konkrétních studentských prací, které byly realizovány na Katedře historických věd a středoevropských studií FF UCM. Jde o výstupy demonstrující využití kartografického materiálu a náčrt obsahu magisterské práce věnované vybraným obcím z regionu Liptov (Liptovská stolice).

Příklad č. 1: práce se slepou mapou

Posluchači jednooborového studia, studijního programu Historie a aplikované historie v kyberprostoru, v rámci magisterského kurzu Dějiny environmentálního myšlení využívají edice Belových *Vědomostí* jako výchozího textu pro doplňování údajů do upravené slepé mapy. Na základě informací ve *Vědomostech* zachycují základní charakteristiku vybrané stolice (obr. č. 1), přičemž se seznamují s kartografickými znaky, které se učí používat. I v těchto zdánlivých drobnostech tkví důležitý rozměr interdisciplinární interpretace *Vědomostí* a její následná aplikace do praktické výuky adeptů historické vědy (Chrastina, 2010: 121-127).

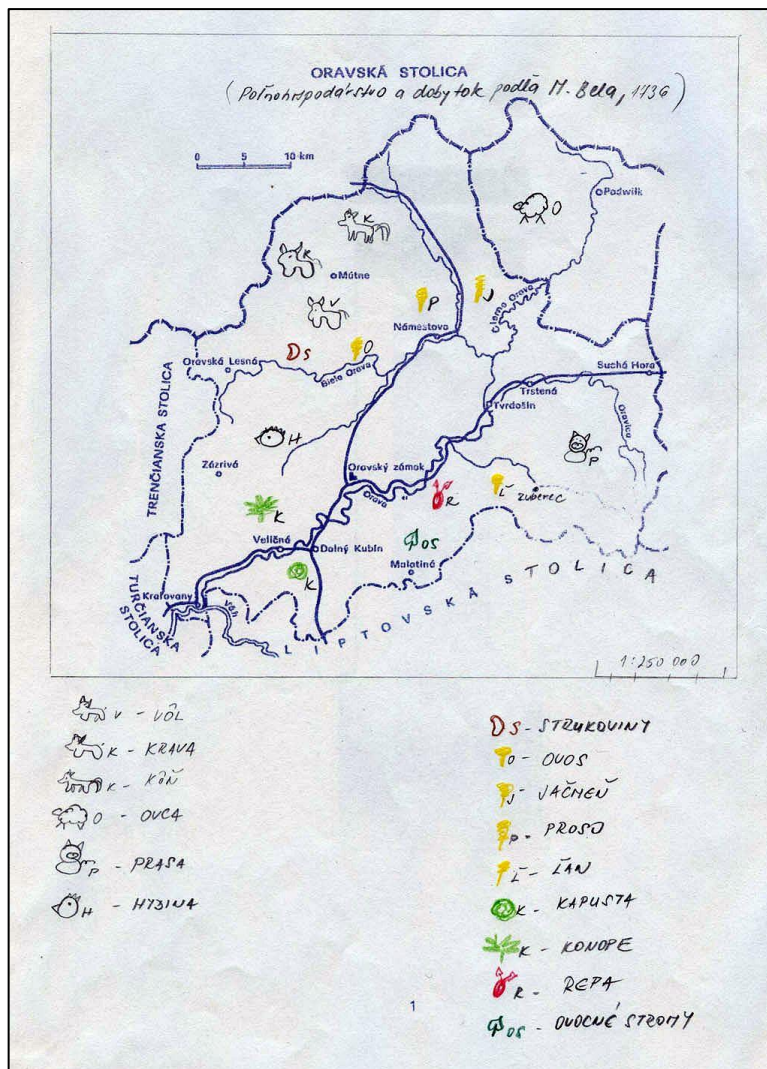
Obrázek 2: Ukázka slepé mapy: Turčianská stolice pohledem Matěje Bela.

Druhá mapa (obrázek 3) zachycuje pěstování zemědělských plodin (luštěniny, obiloviny) a chov hospodářských zvířat (skot, koně, prasata, ovce) na území Oravské stolice v souladu s charakteristikou této stolice ve *Vědomostech*.

Oba uvedené příklady práce s mapou, spolu s další analýzou a prameny, inspirují studenty k přemýšlení o podobách krajiny v minulosti a dnes, a také nad jejich dobovým vnímáním. V této fázi analýzy *Vědomostí* je předobrazem interpretace textu koncept „vyprávěné krajiny“, jak jej charakterizuje Eva Semotanová (2018: 11-19).

Obrázek 3: Ukázka slepé mapy: Zemědělské plodiny a chov dobytka v Oravské stolici pohledem Matěje Bela.

Poděkování

Text vznikl v rámci projektů KEGA-005UCM-4/2019 Přírodní pomery Nitrianskej stolice v 18. storočí pohľadom Mateja Bela (vysokoškolská učebnica) a APVV-18-0196 Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia) na Katedře historických věd a středoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě.

Bibliographic references

- BEL, M. 2015. Oravska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci. ISBN 978-80-89751-10-5.
- BEL, M. 2016. Turcianska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci. ISBN 978-80-89751-15-0.
- BEL, M. 2017. Zvolenska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci. ISBN 978-80-89751-17-4.
- BEL, M. 2019. Tekovska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci. ISBN 978-80-88708-66-7.
- BUZEK, V. et al. 1994. Uvod do studia historie. České Budejovice: Pedagogicka fakulta JU. ISBN 80-7040-063-3.
- HAJAS, J. 2018. Vybrane lokality Liptovskej stolice pohľadom Mateja Bela (diplomova praca). Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- HOLEC, R. 2013. Metodika a technika historikovej prace. Ako sa pracuje s pramenmi? In: Dejiny, n. 1, pp. 23-46. ISSN 1337-0707.
- CHRASTINA, P. 2010. Mapy v historickom vyskume: vyznam, interpretacia, limity. In: FERIANCOVA, A. – GLEJTEK, M., eds. Pramen – jeho funkcia, vyznam, interpretacia a limity v historickom vyskume. Nitra: Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, pp. 121–127. ISBN 978-80-8094-587-9.
- CHRASTINA P. – RACOVA, K. 2015. Mosty na uzemi Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storocia podla Mateja Bela (historicko-geograficky pristup). In: Studia Historica Nitriensia, vol. 19, n. 1, pp. 160-165. ISSN 1338-7219.
- CHRASTINA P. – RACOVA, K. 2016. Dudvah pohľadom Mateja Bela. In: Geographical information, vol. 20, n. 2, pp. 494-506. ISSN 1337-9453.
- CHRASTINA, P. 2019a. Nerudne suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In: Studia Historica Nitriensia, vol. 23, n. 1, pp. 29-42. ISSN 1338-7219.
- CHRASTINA, P. 2019b. Jaskyna Certova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice Mateja Bela. In: Historicka geografie, vol. 45, n. 1, pp. 139-154. ISSN 0323-0988.
- JURIKOVÁ, E. 2016. Velky zemepisno-historicky projekt Mateja Bela. In: BEL, M. 2016. Turcianska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci, pp. 16-32. ISBN 978-80-89751-15-0.
- KRATOCHVIL, V. 2013. Moznosti vymedzovania a rozvijania predmetovych kompetencii studentov historie v ucitelskom studiu. In: Dejiny, n. 1, pp. 63-64. ISSN 1337-0707.
- NAGY, I. 2017. Cicavce vo Vedomostiach Mateja Bela. In: Quaestiones rerum naturalium 4, n. 2, pp. 5-18. ISSN 1339-7907.

- PORTALVS.SK Filozofická fakulta UCM [cit. 2019-12-16]. Available online: <https://www.portalvs.sk/sk/fakulta/filozoficka-fakulta4>
- ROHLIKOVA, L. – VEJVODOVA, J. 2012. Vyučovaci metody na vysoke škole. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4152-9.
- SEMOTANOVA, E. 2018. Vypravene krajiny. Praha: Historicky ustav AV CR. ISBN 978-80-7286-330-3.
- SLAVIK, M. et al. 2012. Vysokoskolska pedagogika. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4054-6.
- SEBEN ZATKOVA, T. 2014. Uvod do vysokoskolskej pedagogiky. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. ISBN 978-80-8105-611-6.
- TUROCI, M. 2015. Zivot a dielo Mateja Bela. In: BEL, M. 2015. Oravska stolica. Cadca: Kysucke muzeum v Cadci, 22 p. ISBN 978-80-89751-10-5.

Mgr. Tatána Součková, PhD.
Department of Historical sciences and Central European Studies
Faculty of Arts
University of Ss. Cyril and Methodius
Nám J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
tatana.souckova@ucm.sk